

Ժ Է

Երասխայ հովտին տեսարանը. — Ալզարայի կայանը. — Ժամանումն ի Մեղրի. —
Քաղաքին նկարագրութիւնը, քարք, սովորութիւնք, կլիմայ և այլն :

Երասխայ յատակը շրջապատուած ու
ամփոփուած է երկու դէմ առ դէմ
բարձրաբերձ, ու ամէն բուսականու
թեւեռնէ մերկ և արևու կիզիչ ջերմութեանն
կիր զարձած խորտուգորտ ժայռերէ : Եւ
զերաց վրայ հազիւ նշմարելի ուղի մը՝ մեր
միակ ճանապարհն է, սահուն ու վստահաւոր,
նկատելով անխուսդր ուր որոտաձայն շառաշ-
մամբ կ'ընթանայ ջուրն :

Ատուածածորէն անդին կ'անհետանայ բու-
սականութիւն, ու զգայի կ'ըլլայ՝ ժայռից ան-
դրադարձութեամբ անհանդուրժելի տաքութիւն
մը : Մեծամեծ ծոյլ կրիայք, զեղեցիկ մոզիգք
այս երեւակայութենէ զուրս միայնութեան
միակ հիւրերն են : Մերթ ընդ մերթ, իրարմէ
բաւական հեռու՝ հեղեղատից անկողիններէ
կ'անցնինք, որ ժամանակին դետին մէջ կը
վազեն, իսկ հիմայ ցամքած են :

Կանկ կ'առնունք Ալզարայի հանգուցին առ-
ջև, ուր սահմանապահ կողակց կան հակելու
առաւ և պարսիկ երկիրներու մէջ խիստ յաճախ
հանդիպող մաքսանենգութեանց վրայ : Այս
կայանին մէջ որ կաւակերտ բնաբնակ շէնք
մ'է, քանի մը ծառերով ի հանդիպող, ռուս
հազարապետ մը՝ որ հանգուցին գլխաւոր տե-
սուչն է, կը բնակի կնիկանը և որդւոյն հետ :
Խիստ տիրապան է այս պաշտօնատեսարց կեան-
քը, և անհանդուրժելի արգարև եթէ գէթ
ընտանեկան կենաց քաղցրութիւն՝ կերպով
մը չմզմէ զայն : Ամէն մէկ եօթն վերստ՝
այս կայաններն դրուած են : Ալզարայէ ետ-

քը, գետին միւս եզերքը կ'անցնինք որ նոյն-
պէս օձաբարամբք և կաւային թերթաքարերէ
ձևացած ժայռք են՝ կարմիր աղիւսի գոյնով,
որոյ հետևանք է անշուշտ Երասխայ ջուրց կար-
միր կերպարանիլը : Իրենց սուր և մերկ
ծայրերը կը բարձրացնեն հրատուր երկնքի
մը տակ : Տեղ տեղ աշուրնուս դիմաց կ'եւ-
նեն աւաղստ թումբք՝ ծածկուած գեղեցիկ մե-
շենքօք, որոց հովանոյն ներքև կը հանգչին
ահագին կրիայք (testudo mauritanica) և
օձք որ կը փախչին մեզմէ :

Ժամերով յառաջ երթալէն ետքը՝ ես ինքն-
իրենս կը հարցունէի, թէ արդեօք մարդ-
կային բնակութիւն կը գտնուի՞ այս տեղուանք,
երբ ժայռերու կուտից միջէն յանկարծ դուրս
եւաւ հրապանով դիտուած մաքսապետ մը, հա-
ւանականաբար իր սլաշտաման պահպանու-
թիւնն ընելով : Վնասակար դազանի մը երեւ-
ութիւն աւելի տպաւորութիւն ըրաւ վրաս այն
տեսիլը, ու յանկարծական շարժում մ'ըրի
որ կրնար իր անվստահութիւնն հրաւիրել
վրաս :

Ուր որ ծանծաղ է Երասխ՝ հոն աւելի
արթնութիւն ու հսկողութիւն ցոյց կու տան
պահապանք. և մեծ յանդգնութիւն ունենալու
են մաքսանենգք որ կը փորձեն գրեթէ ա-
նոնց աչքին առջև՝ լողալով գետէն անդին
անցնիլ ու ազատիլ :

Քիչ ատենէն կը տեսնենք բրնձի արտու-
րէք ու պարտէզներ, որ Մեղրի գիմացն եզոզ
պարսիկ գիւղի մը մասն են : Հոս Երասխ խո-

տոր ընթացք մը կ'առնու, և յորմէ կը բաժնուինք Մեղրի երթալու համար: Բազմաթիւ հօտք այծեաց կ'արածին ժայից վրայ բուսնող խեղճ խոտին վրայ: Լաւ մշակուած ու խնամով ցանկապատուած շարք պարսիկաց կը ծանուցանեն մեզ, թէ կարեւորութիւն ունեցող ու զիրարկեցիկ գեղի մը մտերմ ենք. և որ վերջապէս ամփիթատեր ձեռով կը ներկայանայ: Տուներն լաւ կերպով կերտուած ու հանգիստ կը թուին, բայց աննկարագրելի է աւանին ցամաք ու չոր տեսարանն, որ կարծես թէ շրջապատն եղող լեռանց մասն է իւր դուր գունդը:

Պարտէզներն գետին մօտն են՝ քաղաքին ստորին կողմը: Բնակչաց մին, Պ. Շայեսնց, տանը մէջ առանկանեց զմեզ: Կարգէ դուրս գէպը մ'է մեր հոն ժամանումը, վասն զի ինչպէս յԱստուածաձոր՝ նոյնպէս և ի Մեղրի և ոչ իսկ ոռոս այցելուք կը հանդիպին. ոռոսի ամենք կը դիմեն առ մեզ, կը հարցընեն տեղեկութիւններ կը փնտռեն ճանապարհորդութեան մէջ կրածներնու վրայ: Օրագիրն արդէն մեր ուղեւորութիւնն ծանուցած ըլլալով, անհամբերութեամբ կը սպասեն մեզ, ու Ռուսիոյ Հայաստանին գրեթէ մոնցուած պեղերն հասնելու համար մեծամեծ դժուարութիւններ կրեւնէս ետքը, շատ լաւ փոխարինուած կրնանք սեպուիլ մեզ ցոյց տրուած սիրալիւր ընդունելութեամբ՝ ու երկրին ու բնակչաց ընծայած շահագրգռութեամբ:

Երասխէն ծագումն ընդունող Մեղրի գետին քովն է համանուն գեղն, անուտին և ընտիր մեղերն համար այս անունով կոչուած: Ատենը մը աւելի մեծ աւան մ'էր՝ երբեք թաղերու բաժնուած, յորոց մին հիմայ աւերակ, ու Տաթեւոյ հպատակ եպիսկոպոսի մը աթոռ:

Միասաններորդ դարուն վերջերը սլաւոնութիւնը կը յիշատակէ Արուստի կոչուած իշխան մը, տէր Մեղրի բերդին. որուն Պարսիկ տիրեցին երկուսասաններորդին մէջ. Հայք ութնասաններորդ դարուն փորձ մը ուղեցին ընել զանոնք վերանայելու: Բայց Նատիր շահի մահուընէն ետքը՝ Պարսից գէմ տրուած պատերազմունք շատ փնտցեցին Մեղրիի, և որ վերջապէս հպատակեցաւ Իպրահիմ խանի:

Մեղրիի բնակիչք ամէն տանն հոգակա՛նուն են իրենց վաճառականական գործունէութեամբ ու յարմարութեամբ. և կը յաճախէին երբեմն խալիլոյ վաճառաշահ քաղաքներն, և մանաւանդ ի Վինետիկ, ուր կը յիշատակուի իրենց ներկայութիւնը եօթնէս տասն և ութուտասն դարուց մէջ: Ամբան ծանծաղ է Երասխ աւանին քովերը, որով և զիրին Պարսկաստանէն հոն անցնելը, Հասնէնուտ պէս՝ կը յաճախեն այցելուք. բայց թեմն արեւահարութիւն մը զգալու՝ կը փութամ հանգիլ:

19 յունիս. Մեղրիի կանանց տարազը՝ ինչուան հիմա տեսածներէս քիչ մը կը տարբերի. բաց ու պայծառ գոյնը՝ անլի ընտրելիք են իրենց աչքին, ուստի և անլի յաճախ գործածուած է պանայք հողէ սափորը ուսերնուն՝ կ'անցնին փողոցներու միջէն. հետերնին կ'երթամ մինչև յաղբիւրն, խորտուբորտ, սահուն և պծաւարագնաց ճամբով. և կը զարմանամ թէ ինչպէս չեն գտնուած քանի մի հողի՝ հանդակատար ածուակնք որ հետամուտ ըլլան շտկել տալու զայն:

Սակայն և այնպէս շատ նշանաւոր է իսպական սեռը. Հաղիւ երբեք հանդիպած են ինձ հաւատար գեղաշնորհ կերպարանք որպէս ի Մեղրի, և մանաւանդ այս աղբեր քով: Աղքատ կանայք և աղջկունք իրենց մանած ու հիւսած բրդեայ կապոյտ զգեստ մը կը հագնին, որոյ վրայ կը ձգեն կենդանի գոյնով գեղեցիկ մետաքսեայ թաշկինակ մը, պլրածք պատելով անով իրենց թիակոյն գլուխը: Իրենց փղբրիկ կաւէ սափորներով զորս այծեայ շուռնով մը կը կապեն՝ արդարեւ հիւսքանչ են:

Բոլորովին պարսկական է ամենայն ինչ ի Մեղրի, թէպէտ վաթսուտներկու տարուընէ ի վեր Ռուսիոյ անցած է: Տունք մանր աղիւսներով շինուած են. չորս կողմը որմապատ պարտէզք, որ ներքինը կը ծածկեն: Աձեւք կը վիտան ի փողոցս, որմնադիրք և հողալիւրք որ կու գան ի Մեղրի աշխատելու, ուր հաւատարապէս կը գործածուին հայ և պարսիկ լեզուներ: Էդիսամերկ և պղնձադրնք՝ զուռնին բրդեայ կապոյտ կամ կարմիր պարզ թաշկինակաւ մը ծածկելով՝ ասիական գեղե-

ցիկ նկարատիպ մը կը կազմեն տեղացի երկայն պատմութեանաւորաց մէջ։

Գլխաւոր հրապարակին վրայ մեծ սօսի ծառ մը կայ, որոյ հովանոյն տակ կու գան հանգչիլ և վայելել զգոյութիւն տղայք և ծերուք։ Այս վերջիններուն մէջ՝ ոմանք, սեմական դրոշմը ազնուականք, ուղղաբարձք իբրու զկաղնիս՝ թէպէտ իրենց ձինականրայիկ հերք զլիտյ և երկայն մորուք վկայութիւնք են ծանրացած հասակին, մեծալայելուչ ծանրութեամբ կը պարապին յոլորել զբուրդն։

Թեոսյ այցելութիւն ըրինք եկեղեցւոյն, որոյ ներքին կազմակերպութիւն և զարդք, անշուշտ պարտիկ արուեստագետի մը՝ արգաւսիք է բոլորովին տղայական երեւակայութեան մը։ Որմոց վրայ տեսնուած նկարք՝ կը ներկայացընեն Արարամու զոհը, արքայութեան ու դժոխաց տեսարանք, և այլն։

Անցանք ապա տեսնել զգլորոցն՝ որ նոր շինութիւն մ'է, և ամենալաւ կերպով պատշաճ իր նպատակին։ Չորս ընդարձակ, լուսաւոր և օդը մաքուր դատարանք՝ զեղեցիկ և մասամբ հովասուն գաւթի մը վրայ։ Ուղղիչ է զգլորոցին նշանաւոր հայ մը, Աւետիս Վաչեանց, օգնական ունենալով երեք երիտասարդք՝ յորոց մին իր ուսումը ի Պարիս ըրած ըլլալով, շատ բնորոշ լեզուով խօսի փռանկերէն։ Բոլոր ժողովրդեան թիւն է 900 հոգի, 167 ընտանեաց բաժնուած։ Իսկ ի պլորոցին 60 տղայք։

Այս հեռաւոր աշխարհին, Երասխայ հովտին կիզիչ արեգական տակ, կարգէ դուրս փափաք մը կը տեսնուի յառաջադիմութեան, ախորժ ուսման, որ շատ զարմանալի և գովելի է, նկատելով իրենց նիւթական միջոցներու պակասութիւնը։

Պ. Աւետիս Վաչեանց նախաճաշի կը բռնէ զմեզ. և այս առթիւ հրաւիրած է բազմութիւն ազգականաց և բարեկամաց։ Հետաքրքրական ու զիտելու արժանաւոր երեցաւ ինձ ուսուցչին կինը՝ որ հետեւելով վաղեմի և ժողովրդական սովորութեան որ նորահարսից լուսութիւն կը պատուիրէ ամուսնութեան առաջին տարիներու՝ էրկանը ազգականաց զինաց, ամենեւին բերանը չբացաւ խօսք մը ըսելու, թէպէտ և իրենք ամենայն ազատութիւն տուին

այս կարգէ դուրս մեծարանաց ցոյցէն հրաժարելու, և տգործութիւնն յայտնեցին ինձ։

Կէսօրուրնէ մինչ ի ժամն երեք՝ քառասուն աստիճանէ վեր ջերմութիւն կը բռնադատէ զմեզ տնէն դուրս չելլել, և ես կ'օգտուիմ հոն գտնուող կանանց չափակցութիւնը դիտելու։ Երեսասարկ ու գնչուի նման թխագոյն աղտիւն մը՝ մազերը խառնափնջոր և անբերկ կու գայ կարկինին չափերուն ենթարկուելու, որուն վրայ մոզական զօրութիւն մը կը նկատէ։ Վարդենի է իր անունը, և արժանաւոր այդ անուն, որովհետեւ իր տանու վեց գարուններով ալ, փոքրիկ վայրենուին՝ այդ ծաղկին շնորհքն ու թարմութիւնը կը պահէ։

Իրեն հասակակից ուրիշ օրիորդ մ'ալ կը ներկայանայ ողն վախճանաւ։ Հայաց մէջ յաճախ տեսնուած դրոշմ մը ունի, տխուր ու մեծ աչքեր, անփայլ զոյն, առատութիւն հերաց, նշանաւոր զծագրութիւն, և բոլոր դիմացը վրայ տխրական ծանրութիւն մը։ Բայց երբ ծայաւելու առիթ մը կուգայ, կարծես թէ սեռ աչքերն կը փայլին ու լոկի բերնին մէջ սպիտակափայլ ակունքներ կը տեսնուին։

Մեկնելու ատեննիւն՝ աիկին Վաչեանց՝ հին աղնեգործ բանուածք մը ընծայեց ինձ, տեղացւոց զեղեցիկ աշխատութիւն մը, վասն զի հայուհիք զործունեայ տնայարք ըլլալէն զատ, նաեւ կը գերազանցեն ի զործուածս աղնեգործս, համբերութեան և ընտիր ախորժակի հրաշալիք արտադրելով։

Գիշերը ծանր էր, և միջոլորտը լի է լերարութեամբ. ուստի քիչ մը զոյութիւն վայելելու համար Մատթէոս Շալեանցի պարտէզն ապաստանեցանք, զմեզ հիւրասիրողին, և թզենեաց ու ծաղկալից նռնենեաց տակ առինք մեր թէյը։ Խոտերուն մէջ երկայն բայց անփնտ օձեր կը վազլըռուէին։

Բոլորք որ կրկիսի նման կը շրջապատեն զՄեղրի, առիթը միանգամ աւերածոյ բերդի մը՝ որոյ որմունք և աշտարակը լերանց փոփոխութեանց ենթակայ են։ Աշտարակը՝ որ վեց են թուով, ոմանք բոլորաձեք են և այլք ութ կողմանի, իսկ որմունք 1 կամ 1.50 մետր թանձրութիւն ունին, ու երկյարակն են կու-

նաձև և զմեթարդ, և ջրամբարք ունէին՝ զորս վարէն բերուած ջրով կը լեցընէին:

Սաատութիւն է ի Մեղրի բերոց զինոյ և բամբակի, նմանապէս թթենեաց, որովհետեւ երկրին զխաւոր ճարտարութիւնն շերտ մտրուածութիւնն է, տարին զրեթէ 1200 փուտ խզակ հասցընելով:

10 յոռնիս. Սաատը կանուխ ամուսինս հողագործ աշխատաւորաց խմբով մեկնեցաւ Մ. Շայեանցի կալուածոց մէջ նոր զանուած հին գերեզմանատան մը մէջ պեղուածներ ընելու: Երբ ինք զբաղած է այս քննութեամբ, ջերմութենէ փախչելով կ'ապաստանիմ ես պարտեղ մը ուր խառն ի խառն կ'աճին և կը պտղաբերեն որթք, զեղձնիք, թզենիք, նշենիք, սալորենի, ուռնիք, ասն՝ ձենի, խնձորենի, դամնենիք և այլն: Ինձ փեռելի թէ երկրաւոր զբախան այս պարտիւն հետ քիչ մը նմանութիւն պիտի ունենայ, սը ձեռք մը միայն երկնցընելը բաւական է ուզած պտուղը քաղելու: Աւելի զովմագին կողմանք և հովանաստուեր տեղեր ջերմաշափը 32 աստիճան կը ցուցընէր:

Այն գերեզման բանայէն և անոնց մէջ գտնուած հնութիւնքը ժողովելէն ետքը՝ պըղընձի զէնքեր և զարդք, կը բռնադատուին հեռանալ, արեւահարութենէ վախնալով: Ի դարձին՝ ամուսինս առաս պաշար մը օձերու կ'առնու զոր քիչ մը վարձատրութեամբ ժողովր բերեր էին փողոցի սուլայք: Բայց այս սողունք այնչափ զարշելի են յաշ մալիմանաց, որ պարոն Շանոր հազիւ կը յաջողի համոզել վաճառանոցին մէջ գտնուող թաթար կաթսայագործը որ շիշերուն՝ օրոնց մէջ պահուած են, բերանը յանձն առնու անագով զոցել:

Ամենէն աւելի զմեղակ ցաւը այս կող-

մերս ջերմն է, որ կը ճարակի ի մերձակայս Երասխայ, ի բրնձենիս և յարտորէս բամբակի: Շատ յաճախ են նաև աշացաւք. և ինչո՞ւ զարմանալ, քանի որ բնակիչք շեն ուզեր կարեւոր զգուշութիւններն ընել, և տաքը սկսելուն՝ ամէնք, ընտանիք, որդիք և բարեկամք, իրենց տուներուն արտաքին ու բացօթեայ սրահից մէջ կը փութին կը քնանան՝ գիշերուան և առաւօտեան օդին փառակար ազդեցութեան տակ: Կապոյտ ու ծըխաշունչ ակնոցաց առատութիւն ունենալով հետերիս, շատերուն օգտակար կ'ըլլանք...

Համաճարակ հիւանդութիւններէ խալընելու համար, քաղաքապետութիւնը պարտք դրած է բնակչաց վրայ որ հասարակաց հրապարակի մէջ կրակի տան շերամագարմանութեան համար գործածուած ցախասանր:

Յունիսէն անդին՝ Մեղրիի բնակութիւն անհանդուրժելի կ'ըլլայ. ժայռք կ'անդրադարձընեն իրենց ջերմութիւնը. բուսականութիւն կ'անհետանայ, և բնակիչք ցամաքութենէ ու այրող տաքութենէ փախչելով՝ կը ցրուին մերձաւոր լեռներն: Երեկոյեան անագանի ճաշը սեղանին շուրջը կը բոլորէ զմեզ, տան ճակատը եղող հովանաւոր ճեմելեաց վրայ. բազմաթիւ են կոշնականք և ուրախ, և երկնից վրայ առաջին աստղն որ կը փայլի՝ կարծես թէ սրտան ջերմութենէն կրած նեղութիւնն իսկ մոռնանք: Երեկոյեան աւելի զուարթաբար լմընցընելու և ընտանեաց տղայքը զբօսեցընելու դիմամբ՝ ամուսինս հրապուստական խաղեր կ'ընէ թէ մեծեր և թէ՛ աղայքը զուարճացընելով: Էս որովհետեւ երկրորդ օրուան մինչ ի միւս օթեանն ճանապարհորդութիւնն իսկ երկար է և անհանգիստ, քիչ մը հանգիստ առնելու համար կը քաշուինք առանձնանալ:

(Շարայայտելի)

